

Fener Patrikhane Kütüphanesi

Salih İnci

Kırklareli Üniversitesi

Giriş

Ortodoks dünyasının kalbi sayılan İstanbul Kilisesi, tarihten günümüze kadar kesintisiz olarak devam eden çok az sayıdaki kurumlardan birisidir. Kilise tarihçileri bu tarihi hafızayı sonraki nesillere aktaracak olan bir kütüphanenin varlığını, İstanbul'un 330'da resmen Roma İmparatorluğunun başkenti olmasına kadar geriye götürmektedirler. Ancak bununla ilgili kesin bir tarih yoktur. Erken dönemlerde İmparator Konstantin'in, Filistin'de bulunan Kayseri Piskoposu Eusebius'tan başkente elli adet Kitab-ı Mukaddes kopyası göndermesini rica ettiği, böylelikle bir kütüphanenin oluşmaya başladığı rivayet edilir.

Kütüphane, Hristiyan Kilise tarihi bakımından çok önemli olaylara tanıklık etmiş, her ne kadar uzun tarihi süreç içerisinde orijinaleri korunamamış olsa da, bazı Ekümenik Konsillerin zabıtları burada tutulmaya çalışılmıştır. Kütüphanenin yeri tam olarak bilinmese de Ayasofya'ya yakın bir bölgede olduğu, zamanla Patrikhanenin yerinin değişmesine paralel olarak kütüphanenin de yer değiştirdiği bilinmektedir. Kütüphane tarih içerisinde yangınlar, depremler, istilalarla karşı karşıya kalmış olsa da Bizans'tan Osmanlıya ve günümüze kadar

bir şekilde ayakta kalmıştır. Bu gün Kütüphane Balattaki Patrikhane binasının içerisinde bulunmaktadır. Kongre Kütüphanesi tasnif sistemi kullanılan Kütüphane, sahip olduğu elli binin üzerindeki kitapla Ortodoks araştırmaları için çok önemli bir merkez konumundadır. Bu çalışmamızda bu uzun dönemi, Bizans ve Türk dönemi olmak üzere iki bölümde ele alacağız. Bu süreç içerisinde kütüphanenin geçirdiği değişimler ve kitap koleksiyonları hakkında bilgi vereceğiz. Sonuç kısmında da bazı önerilerimizi paylaşacağız.

İstanbul, 11 Mayıs 330 tarihinde resmen Bizans İmparatorluğunun başkenti olarak ilan edildikten sonraki birkaç asır içerisinde, rakiplerini gölgede bırakarak, Hıristiyan dünyasının siyasi, dini ve ekonomik olduğu kadar kültürel anlamda da en önemli bir merkezi haline geldi. Bu kültürel hareketliliğin şüphesiz en önemli unsurlarından birisi de kitaplar ve kütüphanelerdir. İstanbul'un başkent olması ile birlikte başlangıçta, çevredeki ilim ve kültür merkezlerinden getirilen çeşitli kitaplarla şehirdeki kütüphaneler zenginleştirilmeye çalışıldı. Bu anlamda şehrin kurucu İmparatoru Büyük Konstantin, Filistin civarındaki Kesaria Piskoposu ve aynı zamanda imparatorun hayatını da kaleme alan meşhur Kilise Tarihçi Eusebius'tan başkente elli adet Kutsal Kitap kopyasını göndermesini rica etmiştir. İmparator ayrıca bunların şehre sağlıklı bir şekilde ulaştırılması için gerekli kolaylığı sağlayacağını da bildirmiştir. Yine imparator bir diğer mektubunda yeni kurmaya başladığı şehirdeki kiliselerin bu tür materyallere olan ihtiyacından da bahsetmiştir.¹ Bu şekilde şehre dışarıdan getirilen kitaplar hem kilise ve manastırlarda kullanılmış ham de aynı zamanda başkentte kurulmaya başlanan kütüphanelerin asıl çekirdeğini oluşturmuştur. Başkentte imparatorların ve patriklerin himayeleri altında gelişip büyüyen çeşitli kütüphaneler bulunmaktaydı. Bunları; umumi kütüphaneler, saray kütüphaneleri, yüksek okul kütüphaneleri, şehir – halk kütüphaneleri, özel kütüphaneler ile, kilise ve manastır kütüphaneleri şeklinde tasnif etmek mümkündür.² Konuya dair bir diğer çalışma ise Bizans'taki kütüphaneleri imparatorluk, patriklik, manastır, eyalet kütüphaneleri

•••••

1 Eusebius, *The Life of Constantine*, Philip Schaff and Henry Vace (ed.), *Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church* içinde), IV, 549.

2 İbrahim Mutlu "Bizans Devri Kütüphaneleri", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, VIII/1 (1959), Ankara s. 36.

olarak sıralamakta ve buna bir de Güney İtalya'dakileri ilave etmektedir.³ Başka bir kaynak ise; imparatorluk, patriklik, manastır ve özel olmak üzere dört kategoriden oluştuğunu ifade etmektedir.⁴

Yukarıda bahsettiğimiz şekilde tasnifler farklı olsa da her birisinde İstanbul'da Patrikhane, kiliseye dair bir kütüphanenin varlığından bahsetmektedir. Patrikhanenin yeni kurulan şehirde kurumsallaşması adına kendi teolojik düşüncenin şekillenmesi bakımından böyle bir kütüphanenin olması zaruri görünmektedir. İstanbul'un resmen Roma İmparatorluğu'nun başkenti olarak ilan edildiği tarih (11 Mayıs 330) Patrikhane Kütüphanesinin de başlangıcı olarak tahmin edilmekte, ancak kesin bir tarih verilmemektedir. Bu tarihin sembolik olması kuvvetle muhtemel görünmektedir. Bu kütüphanedeki kitapların kutsal kitap yazmaları, kilise babalarının yazıları, dogmatik, polemik türü eserlerle Kutsal Kitabı doğru olarak (Ortodoks inancına uygun bir şekilde) yorumlamak için ihtiyaç duyulan çeşitli eserlerden oluştuğu düşünülmektedir.⁵

A. Bizans Dönemi

Bizans dönemi Patrikhane Kütüphanesi üç dönemde incelenmektedir. Bunlar;

- a. Hazırlık Dönemi (324 – 610)
- b. Zirve Dönemi (610 – 1204)
- c. Düşüş Dönemi (1204-1453)⁶

Bizans'ta Patrikhane ile diğer rakip kiliseler arasındaki mücadeleler göz önüne alındığında yukarıda kütüphanenin ilk dönemi

.....

3 Nigel G. Wilson, "The Libraries of the Byzantine World", *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, VIII/1, Oxford 1967, s. 54 vd.

4 Konstantinu A. Manafi, *E En Konstantinupoli Vivliothike Aftokratorike Ke Patriarhiki Ke Peri Ton En Aftes Hierografon Mehri tis Aloseos* (1453) (Fethe kadar İstanbul'daki İmparatorluk ve Patriklik Kütüphaneleri ve Arşiv Koleksiyonları), Tipografion Adelfon Rodi, Atina 1972, s. 15.

5 George C. Papademetriou, "The Patriarchal Libraries of Constantinople", *The Greek Orthodox Theological Review*, XLV/1-4, s. 172.

6 Manafi, s. 62, 72, 130.

olarak zikredilen süreç oldukça hareketli bir dönemdir. Bu dönemde Hristiyanlık doktrini üzerinde yapılan tartışmalar, düzenlenen evrensel ve yerel sinodlar, Bizans'ta klasik teoloji çalışmalarının ortaya çıkarılmasına zemin hazırlamış, bu da İmparator ve Patrik himayesindeki Patrikhane Kütüphanesinin son derece değerli kaynaklara sahip olma imkânı vermiştir. Özellikle Ekümenik Konsillerin zabıtları güvenli bir şekilde Patrikhane Kütüphanesinde muhafaza edilmiştir. Ancak bunlar aşağıda vurgulayacağımız değişik nedenlerden dolayı, zamanla asılları korunamadığı için ancak bazı kopyaları elde kalmıştır. Bu kopyalara örnek olarak ilk Ekümenik Konsil olan I. İznik Konsili (325) zabıtları, aynı şekilde III. Ekümenik Konsil sayılan Efes Konsili (431) ile IV. Ekümenik Konsil olan Kadıköy Konsili (451) kararlarının kopyaları uzun bir süre burada korunmuş ve bunlar XVI. yüzyıla kadar Patrikhane Kütüphanesinde muhafaza edilmişlerdir.⁷ 1565-1575 tarihli Patrikhane kataloglarında bahsi geçen kopyalardan söz edilmektedir.⁸ I. Justinian döneminde (527-565) Patrikhane Kütüphanesinde resmi kiliseye göre sapkın sayılan kişiler tarafından yazılmış olan çok sayıda kitabın da bulunduğu söylenmektedir. İmparatorun emriyle bütün sapık olarak görülen kitaplar yakılmış, teolojik kitapların yanında Hristiyanlık öğretilerine karşı olan diğer kitaplar da yok edilmiştir.⁹ Zira dindar bir imparator olarak bilinen Justinian, ülkesindeki putperestlik kalıntıları ile mücadele etmiş ve hatta 529'da Atina Akademisini kapattırmıştı. İmparatora karşı 532'de İstanbul'da korkunç Nikea isyanı başlamış, isyan zorla kanlı bir şekilde bastırılmıştır. İsyanda yıkılan eski kilisenin yerine bu günkü meşhur Ayasofya, işte böylesi kanlı bir olayın ardından yeniden inşa edilmiştir.¹⁰ Bu olayların yaşandığı dönemlerde Patrikhane Kütüphanesinin nerede olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Büyük olasılıkla kütüphanenin, patriğin ikamet ettiği yerin yakınlarında da, Aya Sofya Kilisesi civarında olduğu sanılmaktadır. Tarihçiler kütüphanenin, bizzat Aya Sofya'nın içerisinde olmasını ihtimal dışı olarak

.....

7 Manafi, s. 62-63; Papademetriou, s. 172- 173.

8 Richard Förster, *De antiquitatibus et Libris Manuscriptis Constantinopolitanis*, Rostochii 1877, s. 21 (Naklen Manafi, s. 63, 3 no'lu dipnot)

9 Manafi, s. 66-67; Papademetriou, s. 173

10 George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi* (çev. Fikret Işıltan), Ankara 1999, s. 66-71.

görmektedirler. Zira yukarıda bahsettiğimiz Nika Ayaklanması (532) esnasında Aya Sofya yandığı zaman kütüphanenin de yıkıldığına dair bir kayıt bulunmamaktadır.¹¹ VI. yüzyılda kitap sayısı bakımından çok önemli bir miktara ulaşmış olan böylesi bir koleksiyonun yok edilmesinin kayıtlarda yer almaması ve dönemin tarihçilerinin buna sessiz kalmış olmaları pek mümkün görülmemektedir. Bu nedenle de Patrikhane Kütüphanesinin, VI. yüzyıla kadar Aya Sofya'nın dışında başka bir binada olduğu sanılmaktadır. Sonuçta VI. yüzyıla kadar olan bu dönem Patrikhane Kütüphanesi için bir hazırlık ve gelişme dönemi olarak görülmektedir. Bu dönemde kütüphanenin yeri, mevcut kitapların sayısı ve içeriği ile ilgili kesin bir bilgi yoktur. Ancak bunların içeriğinin çoğunluğunun Kilise Babalarının eserleri, konsil zabıtları, dini mektuplar ve heretiklere yönelik çalışmaların oluşturduğu söylenebilir.¹²

Bizans döneminde Patrikhane Kütüphanesi için ikinci safha olarak bilinen dönem (610-1204) en verimli dönemdir. Bu süre Bizans İmparatoru Heraklios'un (610-641) tahta geçmesiyle başlayıp Dördüncü Haçlı Seferi sonrası (1204) İstanbul'un Latinler tarafından alınmasına kadar geçen süreyi kapsayan altı asırlık bir dönemdir.¹³ İmparator Heraklios'un iktidarı Bizans'ta her bakımdan önemli bir döneme işaret eder. Onun iktidarı, son dönemlerindeki İslam fetihleri ile önemli dini ve kültürel merkezlerin kaybedilmesini bir kenara bırakacak olursak, politik, askeri, siyasi ve kültürel bakımdan ve yapılan çeşitli reformlar açısından büyük gelişmelerin yaşandığı yıllar olmuştur.¹⁴

Dönemin başlarında kütüphanenin gelişmesine katkı sağlayan iki patrik olmuştur. Bunlar, Aziz I. Tomas (607-610) ile halefi Patrik I. Sergius'dur (610-638).¹⁵ Patrik Thomas, önceden var olan iki binaya bir ek yaptırmış ve böylece "*Thomaites Triklinos*" olarak bilinen ve üç yapıdan oluşan büyük kompleks tamamlanmıştır. Kütüphane de oraya yerleştirilmiş ve Patrikhanenin ihtiyaçlarını karşılamak için yeniden düzenlenmiştir. Bu bina 791'de yanmıştır. Thomas'ın halefi I. Sergius

.....

11 Manafi, s. 68; Papademetriou, s. 173.

12 Papademetriou, s. 173, Mutlu, s. 39-40.

13 Manafi, s. 70-130.

14 Ostrogorsky, s. 86 vd.

15 *İmerologion tu İkumeniku Patriarhiu Etus 2009* (2009 Yılı Patrikhane Yıllığı), Ekodosi İkumeniku Patriarhiu, Selanik 2009, s. 608.

ise bu kütüphanenin koleksiyonunu zenginleştirmek için çok büyük gayretler sarf etmiştir.¹⁶ Bu kütüphane zamanla çoğunluğu dini ve teolojik konulardan oluşan çeşitli kitaplarla zenginleştirilmiştir hatta bunların içinde “sapkın” olarak bilinen görüşlere dair eserler de bulundurulmuş ve bunlar sembolik bir anlatımla “güller arasındaki dikenler” olarak tanımlanmıştır. Burada sözü edilen dikenler o günkü resmi kilise dogmasının karşısında yer alan görüşlerin ifade edildiği eserlerle klasik pagan yazarların eserleri kastedildiği ifade edilmektedir. Bu tür eserlerin burada korunması onlara verilen değerden ziyade onların görüşlerini öğrenip bunların iddialarını çürütmek ve gerçek Ortodoksluğu savunmak için daha etkili “apolojik” eserler yazmak olduğu söylenmektedir. Sonraki dönemlerde heretiklerin bu “dikenleri” kütüphanede ayrı bir bölümde tutulmuştur.¹⁷ Bu durum, VII. Ekümenik Konsilinde alınan bir kararla teyit edilmiş olup bu kitapları gizliden gizliye saklı olarak kullananlar tespit edildiğinde, ruhban sınıfından olanların azledilmelerine, halktan veya keşişlerden olanların ise aforoz edilmelerine karar verilmiştir.¹⁸

VI. Ekümenik Konsil’in (680-681) kararlarının oluşturulmasında ve yazımında Patrikhane kütüphanesinden oldukça istifade edildiği bildirilmektedir. Dönemin kütüphane arşivcisi (hartofilaks) diyakoz Yorgos (muhtemelen Patrik Yorgos 679-686), bu konsile katılanlara kütüphanedeki kitapların kullanılmasında yardımcı olmuş, hatta bunların adları konsil tutanaklarına da yazılmıştır. Nitekim kilise tarihçisi Mansi, bu eserlerin isimlerini tek tek zikretmektedir.¹⁹

Bu dönemde kütüphanenin çalışanları, görevlileri, kitapların ve arşivlerin depolandığı yerler, katalog sistemleri vb. hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak yedinci yüzyılın sonunda Trullo’da yapılan

.....

16 Vasilios Stavridis, *İstoria tu İkumeniku Patriarhiu 1453-Simeron* (Fener Patrikhane Tarihi, 1453’den Günümüze), Ekdotikos İkos Adelfon Kiriakidi, Selanik 1987, s. 199; Manafi, s. 70-72; Papademetriou, s. 174.

17 Manafi, s. 72; Papademetriou, s. 174.

18 *The Seventh Ecumenical Council The Second Council of Nice A.D. 787*, Canon IX (*Nicene and Post-Nicene*, XIV, 562).

19 J.D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio* (yeni basım), Graz 1960-61, XI, 213E-216B (Naklen Manafi , s. 73- 81)

Quinisext Konsili'nde (692)²⁰ ilginç bir durumla karşılaşmış, konsil esnasında on yıl önce yapılmış olan. V. Ekümenik Konsil (680-681) dokümanlarının değiştirildiği şekilde şüpheler ortaya atılınca kütüphane arşivcisine bu koleksiyonları halefine devretmesi emredilmiş ve "Brevium" olarak adlandırılan bir arşiv listesi (katalog) bu kütüphaneci tarafından teslim alınmıştır. Bu rivayetten hareketle o dönemde basitte olsa bir katalog sisteminin olduğu anlaşılmaktadır.²¹

Bizans'taki ikon devri (711-843) boyunca, özellikle taşradaki kitaplar, büyük oranda tahriplere maruz kalmışlar, başkentteki Patrikhane Kütüphanesi de bu yıkımlardan nasibini almasına rağmen kitaplara karşı hassas olan dönemin ikon taraftarı patrikleri, Patrikhane Kütüphanesindeki kitapların yok edilmesini engellemişlerdir. Patrik Nikeforos (806-815) da teolojik eserlerini kaleme alırken yoğun bir şekilde kütüphaneyi kullanmıştır. Onun çalışmalarından hareketle bu dönemde de kütüphanenin oldukça düzenli ve kaynaklarının sağlam olarak kalmaya devam ettiği anlaşılmaktadır.²²

Kütüphane konusunda Bizans'taki ikon karşıtı hareketin son patriği sayılan İoannes (John) Grammatikos'u da (Patrik VII. İoannes 836-843) mutlaka hatırlamak gerekir. O patrik olmadan önce de bilgisi ve alim kişiliği nedeni ile İmparator V. Leon (813-820) tarafından ikinci dönem ikon karşıtı hareketin teolojik zeminini hazırlayan komisyonun başına geçirilmişti.²³ "Gramerci" lakaplı İoannes'in İstanbul kütüphanelerinin zenginleştirilmesi ve geliştirilmesinde çok büyük katkıları olmuştur. O, hem teoloji hem de seküler eğitim almış, kütüphanelerin sadece kilise kitaplarıyla sınırlandırılmayacağını, eski Grek yazarları da dahil çok daha değişik, çeşitli eserlerle kütüphanenin zenginleştirilebileceğine inanmıştı. Bu dönemde Araplar, Arapça konuşan halklara tanıtmak maksadıyla klasik döneme ait kitaplar istemişler, bunun üzerine imparator bir bildiri yayınlarak klasik döneme ait olan tüm eserlerin imparatorluk kütüphanesinde bir yerde toplanmasını ve

•••••

²⁰ Konsil için bkz. *The Canons of the Council in Trullo The Quinisext Council A.D. 692 (Nicene and Post-Nicene XIV, 355- 408)*.

²¹ Manafi, s. 87; Papademetriou, s. 175.

²² Manafi, s. 92-94, 105-111; Papademetriou, s. 175.

²³ Steven Runciman, *The Byzantine Theocracy*, London-New York-Melbourne, Cambridge University Press, 1977, s. 85-86.

bunların birer kopyalarının Arapça'ya tercüme etmeleri için Araplara verilmesini emretmişti. Bu amaçla kullanılabilir olan manastır ve kilise kütüphanelerindeki tüm kitapları araştırma işi de bu Gramerci İoannes'e verilmişti.²⁴ Bu dönem de özellikle bilgin ve sanatçı olarak anılan İmparator Theophilos da (829-842) unutmamak gerekir. O, siyaseten rakip olsalar da Arap (İslam) sanatına ve Harun Reşid'e olan hayranlığı ile bilinmiş bir isimdi. Muhtemelen bu ilgi karşılıklı olmuş ve Araplardan bu şekilde bir tercüme talebi gelmiştir. Sonrasında İoannes'i partiliğe tayin eden de bu imparator olmuştur.²⁵ Onun Patrikliği döneminde Patrikhane Kütüphanesi dahada büyümüştür. Ondan bir süre sonra da İmparator III. Mihail (842-867), slav asıllı ve Latin filozofu olan Konstantinos Kirillos'u Patrikhane kütüphane müdürü olarak tayin etmiştir.²⁶

Bu yüzyılda peş peşe gelen önemli bilim adamı ve alim şahsiyetler Patrikhane Kütüphanesi için de bir şans olmuştur. Bunlardan birisi de Patrik Photios (858-867 ve 877-886)'dur. O yüksek eğitilmiş, eşine çok az rastlanır bir rahip ve aynı zamanda da politik bir figürdür. Kendisine ait büyük bir özel kütüphanesinin de olduğu bilenen Fotios'un, her ne kadar Patrikhane Kütüphanesiyle olan ilişkisi hakkında kesin bir şey bilinmese de döneminde onun katkılarıyla bu kütüphanenin en parlak dönemlerini yaşadığı ifade edilmektedir. Benzer şekilde sonraki patrikler de kütüphaneyi zenginleştirme işini devam ettirmişlerdir. Örneğin Patrik IX. İoannes Agapetos da (1111-1134) birçok kitabı satın almak suretiyle kütüphane koleksiyonunu geliştirmek için büyük çaba sarf etmiş isimler arasındadır.²⁷ İmparator I. Manuel Komnenos (1143-1180) dönemindeki teolojik tartışmalar nedeni ile 1166'da toplanmış olan konsilde de Patrikhane Kütüphanesi aktif olarak kullanılmıştır. Patrikhane Kütüphanesindeki konsil zabıtlarının bir kopyasını buraya yerleştiren de muhtemelen dönemin Patriği Lukas Hrisoverges (1157-1169/70) olmuştur. Bu zabıtlarda, konsilde kaynak olarak kullanılmış olan Kilise babalarının yazıları da listelenmiştir.²⁸

.....

24 Papademetriou, s. 175.

25 Ostrogorsky, s. 195-196.

26 Manafi, s. 117 (ayrıca 3 no'lu dipnot).

27 Manafi, s. 118-123.

28 A.g.e., s. 124-125.

Kütüphanenin Bizans Döneminin son safhası sayılan çöküş dönemi, 1204'deki Latin istilasını ile başlayıp 1453'de Bizans'ın yıkılışına kadar süren dönemi kapsar. 1204 yılında şehrin Latinler tarafından alınmasıyla gerçekleştirilen yağmadan kütüphanede nasibini almıştır. Bizanslı tarihçilerin anlatımıyla şehirde üç gün boyunca korkunç bir ölüm ve yağma kol gezmiş, kutsal olan hiçbir şeye saygı göstermeyen Latin yağmacılar tarafından sayısız kitap yakılmış ve mahvedilmiştir. İstanbul'daki bu şiddetin bir benzeri Avrupa tarihinde daha önceden hiç görülmemiştir.²⁹

İstanbul'un yağmalanması ve tahribi ile sonuçlanan bu karışmanın ilk dönemlerinde muhtemelen Latinlerin sebep olduğu bir yangında (1203) "*Thomaites Triklinos*" olarak anılan Patrikhane binası kütüphane ile birlikte yanmıştı (1214 yılında sürgündeki Bizans İmparatoru Theodoros Laskaris'in temsilcileriyle Latinler arasında yapılan görüşmelerde bu binanın yeniden yapılmasına ve yeniden onarılmasına karar verilmiştir.) Başkentini Latin istilasını sırasındaki yıkım süresince sayıları hayal bile edilemeyecek miktarda kitap ya yakılmış ya tahrip edilmiş ya da çalınmıştır. Dönemin Atina Başpiskoposu olan entelektüel ve kitap dostu Mihail Honiates, mektuplarında Latin fatihleri barbarlıkla ve cahillikle nitelendirir. Ayrıca bu esnada birçok kitap ve el yazması eserin, Batıdaki teologların ve diğer aydınların talebi üzerine oraya götürüldüğü de söylenir.³⁰

1204'deki Latin istilasının ardından Bizans başkentini İznik'e taşıdı ve imparatorluk altmış yıl (1204-1261) buradan yönetildi. Patrik IV. Mihail Autoreianos'tan itibaren (1207-1213) dönemin Patrikleri de bu yeni başkente yerleştiler, dolayısıyla Patrikhane de bazı muhalif prenslerin itirazlarına rağmen sürgündeki imparatorluğun başkenti olan İznik'e taşınmış oldu.³¹ O dönem İznik'teki piskoposluk kütüphanesi yapılan yeni düzenlemelerle Patrikhane Kütüphanesine dönüştürüldü ve yeni kitaplarla kütüphane zenginleştirildi. 1261'de İstanbul'un yeniden ele geçirilmesi ile birlikte kütüphane yeniden Patriklik binasının bulunduğu *Thomaites Triklinos*'taki yerine taşındı. Aynı zamanda bir

29 Işın Demirkent, *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206)*, İstanbul: Dünya Kitapları, 2004, s. 146-167.

30 Manafi, s. 130-131; Papademetriou, s. 177.

31 Ostrogorsky, s. 395-396.

kitap dostu olan Patrik II. Gregorios (1283-1289) tahrip edilmiş olan kütüphane koleksiyonunu yeniden oluşturmak için büyük gayretler sarf etti, ayrıca kimi eserlerin kopyalarını yapmak üzere de bu işle ilgili kişiler görevlendirilmişlerdir.³²

On üçüncü yüzyılın son çeyreğinde kütüphane ile ilgili bilgilere Selanik Metropoliti Nikefororos Kallistos Ksantopulos'un, İmparator Mannuel'e, 1276'da gönderdiği mektuptan ulaşıyoruz. İstanbul'da oturan, kilise ve diğer alanlarda büyük bir bilgin olan Kallistos, dönemi için önemli bir kaynak olan kilise tarihi kitabının da yazarıdır. O, mektubunda o zamanki Patrikhane Kütüphanesindeki kitapların içeriği ile ilgili bilgiler vermektedir. Metropolit, bahsettiğimiz kitabı için bilgi toplamak ve araştırma yapmak için çok sık olarak Patrikhane Kütüphanesini kullanmıştır. Onun bu kitabındaki kaynakların listesinden o zamanki Patrikhane Kütüphanesinde bulunan dini ve seküler alanlara dair çeşitli kitaplar hakkında bir fikre sahip olabiliyoruz.³³

On üç ve on beşinci yüzyıllarda Bizans İmparatorluğu içerde ve dışarıda çeşitli sıkıntılarla karşı karşıya idi. Dışarıda Türk akınlarının yarattığı tehlikeyi atlatmak için bir yandan Katolik kilisesi ile diyalog kurmaya çalışırken içerde ise Athos dağı keşişlerinden Gregorios Palamas tarafından ileri sürülen "hesykast" denen mistik karakterli bir düşünce ile ona karşı olan Barlaam taraftarlarının arasında sürüp giden bu ve benzeri başka iç tartışmalarla çalkalanmakta idi.³⁴ İşe bu tartışmalarda Patrikhane Kütüphanesine ihtiyaç duyulmuştu. Barlam'ın mahkum edilmiş olduğu İstanbul Konsili'nin (1351) tutanaklarındaki atıflar o dönemde kütüphanedeki kitaplar hakkında bir ip ucu vermekte ve maalesef bu atıflar kütüphanedeki kitapların sayısının oldukça sınırlı olduğunu işaret etmektedir. Muhtemelen savaşların devam etmesi nedeni devletin içinde bulunduğu ekonomik kriz kütüphaneyi de etkilemiş, dolayısıyla buraya ayrılan tahsisatın kısıtlı olması, görevlilerin fonlarının, kağıtların ve kopya için gerekli diğer materyallerin temin edilememesi sebebiyle kitaplar bakımsız ve kullanışsız duruma gelmiştir. Aynı şekilde Ortodoks – Katolik birliğini sağlamak için yapılan

.....

³² Manafi, s. 132-133.

³³ Manafi, s. 134-141; Papademetriou, s. 177.

³⁴ D. M. Nicol, *Bizans'ın Son Yılları* (çev. Bilge Umar) İstanbul 1999, s. 226-230; Ostrogorsky, s. 479-480.

Floransa Konsili (1438) için tarihçi Silvestros Siropoulos da, yapılacak olan toplantının hazırlık dönemi ile ilgili bize verdiği bilgilerde; birlik doktrinini teolojik delillerle desteklemek için kitaplara ve yazmalara çok büyük ihtiyaç duyulduğunu, ancak bu hazırlıkları desteklemek için yeterli derecede kaynakların bulunmadığını, bu nedenle de gerekli materyaller için manastır kütüphanelerinden faydalandığını söylemektedir. Bu nedenle söz konusu bu asırlarda Bizans'da değerli kitap olmadığı için ya da ulaşma imkanı bulunmadığından araştırmalar çoğunlukla İmparatorluğun dışında gelişmiştir. Nitekim başkentin ve kütüphanesinin içine düştüğü bu durumundan dolayı (Fetih sonrasında İstanbul Patriği olacak olan) ilahiyatçı ve filozof Yorgos Scholarios Gennadios büyük üzüntü duymuş, kitapların yok olmasından ve perişanlığından dolayı yas tuttuğu söylenir.³⁵ Konuyla ilgili Gennadios'un fetihden sekiz yıl önce söylediği "*İlim şehri İstanbul şimdi harabe halindedir*" sözü ile, Yunanlı tarihçi Sp. Lampros'un "*Babarbar saydığımız İtalyanlar şimdi ilme yönelip yeni şeyler keşfederken bizler için kitaplar fazla yük teşkil etmeye başlamıştır. Hatta onlardan kurtulmak için yok fiyatına satılmıştır. Artık yeniden bilim yapmaya kalkışacak olsak onları dışarıdan tedarik etmeye mecbur kalacağız... Roller değişti artık, biz hoca onlar talebe iken şimdi biz onların talebesi olduk*" şeklindeki sözleri bir bakıma durumu özetlemektedir.³⁶

B. Türk Hâkimiyeti Dönemi

1453 yılında İstanbul'un Türkler tarafından alınması ile birlikte Patrikhane Kütüphanesinin akıbeti konusunda farklı farklı değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu değerlendirmeleri ele alırken öncelikle şu gerçek gözden kaçırılmaması gerekir. O da şudur ki bu asırlarda son dönemlerini yaşayan imparatorluğun artık o eski ihtişamlı günlerini çoktan geride bırakmış olduğu gerçeğidir. Bu bakımdan devletin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik ve politik durum gerçekten içler acısıdır. Bu durumdan tüm kurumlar olduğu gibi Patrikhane ve onun kütüphanesini de nasibini almıştır. Nitekim yukarıda Yunanlı araştırmacıların

.....

35 Manafi, s. 142-145; Papademetriou, s. 178.

36 Adnan Adıvar, "İstanbul'un Fethi Sırasında Bizans ve Türk Kültürü", *Tarih Dergisi*, IV/9 (1954), s. 4.

eserlerinden yaptığımız aktarımlarda kütüphanenin içler acısı durumuna değinmiştik.

1453 sonrasında kütüphanenin durumu ile ilgili bilgileri öncelikle dönemin Bizanslı kroniklerinden öğreniyoruz. Bunlardan birisi de Dukas'dır. O, kütüphane ismi vermeksizin genelde fetih sırasındaki yağmada sayısız kitabın arabalara yüklenererek doğuda ve batıdaki değişik yerlere dağıtıldığını söyler. Hatta değerli eşya ve mücevherle yüklü gemilere kitaplarında konulduğu ve bu ağırlıktan dolayı bazı gemilerin battığını da söyler. Yine ona göre küçük bir altın madeni para karşılığında içinde Aristo ve Platon'un eserleri de olmak üzere teoloji ve diğer konuları içeren çeşitli kitaplardan on tanesinin satın alınabildiğini söyler. Yine altın ve gümüş kaplamalı kitapların bu kısımlarının alınıp diğer bölümlerinin atıldığını söyler.³⁷

Bir başka kronik yazarı Kritovulos da içinde kutsal kitaplarında olduğu birçok kitabın yakıldığını, bir kısmının ayaklar altına alındığını, çoğunun da çok çok ucuz paraya satıldığını söyler. Ayrıca şehrin düşmesinden sonra Papa V. Nikolas, İstanbul'da bulunan Roma Katolik keşişleri, buradaki kitapları ve yazmaları ele geçirmek için teşvik etmiş ve sonuçta bu dönemde özellikle Yunanistan'daki Athos Dağı ve Anadolu'nun değişik yerlerinden toplanan birçok kitap Roma'ya gönderilmiştir.³⁸

Konuya dair çalışmasında Manafis'in o dönem Patrikhane Kütüphanesi hakkında söyledikleri biraz tetkik edilmeye muhtaç değerlendirmeler gibi görünmektedir. Zira yazar eserinde fethin akabinde şehirde yaşananları dönemin kroniklerinden aktarır, ancak kroniklerde doğrudan Patrikhane Kütüphanesinden bahsedilmez, genel anlamda kitaplardan söz edilir. Ancak Manafis eserinde bu tarihçilere hak verdiğini söyleyerek o sıralarda birçok özel kütüphanenin, manastır kütüphanelerinin Patrikhane Kütüphanesi ile aynı kaderi paylaştığını söyleyerek – kroniklerde zikredilmemesine rağmen – Patrikhane Kütüphanesinin de yağma edildiğini söyler ve çalışmanın dipnotlarında

.....

37 Doukas, *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks*, Wayne State University Press, Detroit 1975, s. 240.

38 Manafi, s. 145-147.

tahrip edildiğini söylediği bazı eserlere yer verir.³⁹ Bu bilgi sonradan diğer yazarlar tarafından da tekrarlanır.⁴⁰

Fetih sırasında şehirde yaşanan bir savaş halidir ve şehir sulh yoluyla değil de savaşla ele geçirilmiştir. Elbette bütün tarih boyunca savaşın sonunda galiplerin savaş hukukuna göre mağlupların mülkleri üzerinde bir takım hakları olmuştur. Bu süreç içerisinde şehirde yaşanan tahribat ve yıkımdan kütüphanelerin de etkilenmiş olmaları mümkündür. Bu olaylar esnasında Patrikhane Kütüphanesinin ve kitaplarının akıbeti hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak yukarıda bahsettiğimiz gibi şu kadarını da biliyoruz ki fetihten sadece yirmi yıl önce yapılan Floransa Konsili'nde ve yarım asır önce Bizans'ta cereyan eden dini tartışmalarda Patrikhane kütüphanesinde yeterli kaynağın olmadığını hatta Bizans'ta artık araştırma yapacak kitap kalmadığı için bu tür çalışmaların ancak ülke dışında yapıldığını öğreniyoruz. Dolayısıyla kitap ve kütüphane konusunda zaten yetersiz bir durumda olan Bizans'ın bu halinin tüm sorumluluğunu Fetih sonrası Türklerin üzerine yıkmaya çalışmak-doğrudan bu söylenmese de en azından satır aralarında bunu hissettirmek pek de etik bir değerlendirme olmasa gerektir.

Konuyla ilgili olarak yabancı ve Türk kaynaklardan aktarılan bazı çalışmalar da Bizans'ın içinde bulunduğu bu dönem hatırlatılarak fetih sırasında zaten İstanbul'un kitap ve kütüphane bakımından içinde bulunduğu acıklı duruma vurgu yapılır ve Fatih'in fethin akabinde şehirde külliyatlı bir kitap ve kütüphane ile karşılaşmadığı ifade edilir. Var olan kitapların çoğunun da kendi dindaşlarınca ve bizzat bazı Bizanslı aydınlarca değişik şekillerde dışarıya kaçırıldığı bilgisi verilir.⁴¹

İstanbul'un fethinin ardından Fatih Sultan Mehmed Roma ile birliğe karşı olan II. Gennadius Scholarius'u (1454-1456, 1462, 1464)⁴² patrikliğe atayarak tıpkı Bizans'taki gibi Patrikhanenin kurumsal varlığını teminat altına almıştır. Türklerin şehri feth etmiş olmasına rağmen

.....

39 Manafi, s. 145-146 (Dipnotlarla birlikte).

40 Papademetriou, s. 179.

41 Mutlu, s. 34 (Ayrıca bkz. 10 no'lu dipnot).

42 II. Gennadios hakkında geniş bilgi için bkz Konstantin Bonis, "Gennadios II. Scholarios" *Thiriskeftiki ke İthiki Engiklopedia* Atina, 1964, IV, 274-289.

Patrikhane ruhani otoritesi yönünden pek bir şey yitirmiş değildi.⁴³ Yeni seçilen Patrik Gennadios da büyük bir aşk ve şevkle şehirdeki yazmaları Patrikhane Kütüphanesinde toplama işine başlamıştır. Bir yüzyıl sonra Patrikhane notercisi (Notarios) Theodosios Zigomalas, kütüphanedeki değerli eserlerin bir listesini hazırlamıştır. Bu listede tasvir edilen 174 el yazması eserin fragmanların bu gün halen mevcut olup çoğu klasik literatür, teoloji ve pratik konularla ilgilidir ve bunlar Menandar'ın katalog çalışmaları olarak bilinmektedir.⁴⁴

Konuya dair Türkçe bir kaynakta ise İstanbul'da bir Patrikhane Kütüphanesinin fetihten sonra ancak XVII. yüzyılda kurulduğunu ve 15.800 cilt esere sahip olduğunu bunun da 1200'ünün Türkçe geri kalan 13.800'ünün de diğer dillerde olduğunu söyler, ancak bir kaynak göstermez.⁴⁵ Ayrıca verilen bu kitap sayılarının hangi yüzyıla it olduğu da çok net değildir. Ancak verilen kitap sayılarına bakarak yazarın kendi dönemindeki (1950'ler) kütüphaneden bahsettiğini tahmin ediyoruz.

Fetihden sonra kütüphanenin Patrikhane binasıyla birlikte, muhtemelen bina içindeki bir bölümde varlığını sürdürdüğünü biliyoruz. Bu bağlamda Patriklik merkezi Fatih'in onayıyla Bizans'ta iken bulunduğu Aya Sofya bölgesinden, bu günkü Fatih caminin inşa edildiği yerde bulunan Havariyyun Kilisesine taşındı (1453-1455). Akabinde Pammakaristos (Fethiye Camii)⁴⁶ Kilisesi'nde (1455-1586), sonra Panayia Paramithia veya Wallah Sarayında (1586-1597), ardından bu güne kadar devam eden Fenerdeki Aya Yorgi Kilisesi'nde faaliyetlerini sürdürdü.⁴⁷

Parikhanenin Pammakaristos'ta iken notercisi (mali denetmeni) (1563-1575) Theodosios Zigomalas, 1565-1575 tarihleri arasında yapmış olduğu bir listede kütüphanede, içerisinde teolojiye ve çeşitli sinod zabıtlarına dair eserleri ihtiva eden 174 adet yazmadan bahsetmektedir. Stephan Gerlach, Martin Crusios'a gönderdiği 7 Mart 1578 tarihli bir

.....

43 Nicol, s. 421.

44 Manafi, s. 148.

45 İbrahim Mutlu, "Bizans Devri Kütüphaneleri II", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, VIII/2 (1959), Ankara s. 22.

46 Burası 1587 yılında Sultan III. Murat tarafından Azerbaycan zaferinin anısına "Fethiye Camiine" çevrilmiştir.

47 Stavridis, *İstoria tu Patriarhiu*, s. 16-17.

mektup da kütüphaneden bahsetmekte ve günlüğüne yapmış olduğu bir girişte de (1587) 150 eserin kaydından bahsetmekte, ancak bunların ihmaller nedeni ile kullanılmadığını söylemektedir.⁴⁸ Patrikhanenin 19. Yüzyıldaki önemli arşivcilerinden birisi olan Manuel Gedeon'da XVI. yüzyıldaki yazmaların sayısının sadece elli beş olduğunu söyler.⁴⁹ Konuyla ilgili olarak bir dönem İstanbul'da yayınlanan *Ekklesiastiki Alithia* (1880-1923)⁵⁰ adlı dergide yapılan bir çalışmada da bir liste yayınlanır.⁵¹ Gedeon'da eserinde Gerlach'ın ve Antonie'nin listelerinden bahseder.⁵²

Patrikhane XVII. yüzyılda taşındığı bu günkü Fenerdeki yerde zamanla bir Patrikhane Matbaası kuruldu. Bu o dönem artan Protestan misyonerlerin faaliyetlerine karşı bir önlemdi. Zira misyonerler bu dönemde İstanbul'a gelmişler, eğitim öğretim ve yayın yoluyla Ortodoks halka karşı Katolik propagandası yapmaya başlamışlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk Rum matbaası 1627'de Patrik I. Kirillos Lukaris'in döneminde (1612-1638), Batı'da eğitim görmüş bir rahip olan Nikodimos Metaksas tarafından kurulmuştur. Ancak matbaa kısa bir süre sonra Veziriazam Damat Halil Paşan'ın emriyle Yeniçeriler tarafından kapatılmıştır. Matbaanın kapatılmasında o dönem Osmanlı'da misyonerlik faaliyetlerinde rekabet içinde olan Protestanlarla Cizvitlerin çekişmesinin payı büyüktür.⁵³ Bu ilk Rum matbaasının kapatılmasından sonra Yunanca kitaplar 1718 yılının başlarında İstanbul'daki Ermeni Matbaası tarafından basıldı. Patrikhanenin ikinci kez bir matbaa kurma girişimi Patrik I. Samuel Hancerez zamanında 1767'de olmuştur. Üçüncü ve önemli bir girişimde Patrik V. Grigorios'un (1797-1798,

.....

48 Stavridis, *İstoria tu Patriarhiu*, s. 200.

49 Papademetriou, s. 188.

50 Dergi için bkz. Salih İnci, "Bir Devrin Tanığı: Ekklesiastiki Elithia (1880-1923) (Fener Patrikhanesi Dergisi)". *Balkan Araştırmaları Dergisi*, 6 (1), 2016 Bursa, 9-29.

51 *Ekklesiastiki Alitheia*, Yıl IV (11 Ocak 1883-29 Eylül 1884), s. 566-567.

52 Manuel Gedeon, *Chronicles of the Patriarchal Residence and Church* (Yunanca), İstanbul, Patrikhane Matbaası (1884), s. 62, 127-129 (naklen Papademetriou, 188.ve ayrıca bkz. 36 no'lu dipnot).

53 Geniş bilgi için bkz. Nil Özlem Pektaş, "The First Greek Printing Press in Constantinople (1625-1628)", basılmamış doktora tezi, University of London 2014, 109, 118.

1806-1808, 1818-1821) ilk patrikliği döneminde, 1798'de olmuştur. Bu matbaa öncekilere göre oldukça işlevsel ve dönemin en ileri tekniklerine uygun olarak kurulmuştur. Matbaa, Osmanlı Rum cemaati arasında eğitimin gelişmesine oldukça büyük katkı sağlamıştır. Ayrıca burada basılan kitaplar o sıralarda yeni bağımsız olmuş Yunan Krallığı'nda da okutulacaktır. Patrikhane matbaası Patrik III. İoakim'in (1878-1884 ve 1901-1912) patrikliğinin ilk döneminde, 1880'de yeniden düzenlenerek faaliyetlerini sürdürmüştür. Burada genelde dini içerikli olup Patrikhane'nin görüşleri doğrultusundaki kitap, dergi ve gazeteler basılmıştır.⁵⁴ Tüm bu basın faaliyetleri kütüphanenin gelişmesine büyük katkı sağlayacaktır. Bunun sonucu olarak da artık Patrikhane Kütüphanesi sadece toplumun dini ihtiyaçlarını karşılamak için değil aynı zamanda onların kültürel ve eğitim seviyelerini yükselmek için de önemli bir görev üstlenmiş olacaktır.

Patrikhane Kütüphanesi zamanla yapılan bağışlarla da zenginleşmiştir. Örneğin Patrikhaneye bağlı Heybeliada daki Aya Triada Manastır kütüphanesi okulun kurucusu Patrik IV. Yermanos (1842-1845 ve 1852-1853) tarafından çok değerli nadir eserlerle zenginleştirilmeye çalışılmıştır. Patrik VII. Kirillos (1855-1860), 1872 yılına kadar buraya 577 cilt kitap vakfetmiştir. Yine Patrik VI. Grigorios (1835-1840 ve 1867-1871), 1882 yılına kadar 422 cilt kitap bağışlamıştır. Patrik V. Konstantinos (1897-1901), 1903- 1904 yıllarında 1000 kitap ve diğer küçük kitapçıklardan oluşan özel kütüphanesini buraya bağışlamıştır. Onun ölümünden sonra da (1914) geriye kalan 151 kitap da yine buraya bağışlanmıştır. Ayrıca Patrik III. İoakim (1878-1884 ve 1901-1912), Patrik VII. Anthimos (1895-1897) ve Kudüs Patriği Kirillos da kitap bağışında bulunan kişilerdir.⁵⁵ Ancak bu bağışlardan Fenerdeki kütüphaneye de aktarılanların olup olmadığını bilmiyoruz. Bununla birlikte bazı önemli Rumlar, doğrudan Patrikhane Kütüphanesine kitap bağışında bulunmuşlardır. Örneğin 18. yüzyılda Eflak Prensi, Nikolas

.....

54 Mihail Vasiliadis, "Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Basım ve Basın", *Görüş, Özel Sayı Türkiyeli Rumlar*, Eylül 2002, s. 69-71; Ali Arslan, *Türkiye'de Rum Basını*, www.journals.istanbul.edu.tr/iuydta/article/download/.../1023018503.

55 Apostolu (Moshonision), Danilidu, "İ İera Moni Tis Ayias Triados Halkis", *Ekklesia ke Theologia*, Londra, II/ 1981, s. 1014.

Mavrokordatos şahsi kütüphanesini Patrikhaneye bağışlamıştır. Aynı yüzyılda tabip ve tarihçi Athanasios Komminos İpsilantis de aynı şeyi yapmıştır. Doğal olarak benzeri bağışlarla kütüphane zenginleşmiştir.⁵⁶ Kütüphane zaman zaman yangın deprem gibi değişik afetlerle zarar görmüş ve içindeki değerli eserler tahrip olmuştur. Nitekim İpsilantis 1738 yılındaki bir yangında çok değerli kitapların yanmış olması nedeni ile yas tutmuştur.⁵⁷

Osmanlı İmparatorluğunun içte ve dışta yaşadığı sıkıntılar nedeni ile “en uzun yüzyılı” olarak tanımlanan 19. yüzyıl Osmanlıdaki Rum cemaatinin en parlak dönemi, adeta “altın devri” olarak kabul edilir. Bu dönemde, birçok Rum bankerin ve aristokratın yanı sıra Patrikhanenin de katkılarıyla Rumlar arasında çok geniş bir kültürel canlanma meydana gelir. Birçok yerde kız mektepleri dahil çok çeşitli okullar, hastaneler, dernekler açılır.⁵⁸ Bu dönemde, 1844’de Patrik IV. Yermanos zamanında Heybeliada’da açılan Ruhban Okulu bunlar içerisinde şüphesiz en başta zikredilmesi gereken okuldur.⁵⁹ Okul açıldıktan sonra Patrik Yermanos okulun ihtiyaçlarını karşılamak için Patrikhane Kütüphanesindeki yazmaları okulun da içinde bulunduğu Aya Triada Manastırı’ndaki⁶⁰ kütüphaneye nakletti. 1866’da ise Patrik III. Sofronios, Patrikhane Kütüphanesinde bulunan matbu eserleri Patrikhanenin Balatta bulunan Mektebi Kebir Okuluna (*Megalitou Genous Scholi*) bağışladı. İlerleyen yıllarda kütüphane için Patrikhanede özel bir komisyon kuruldu (1890). Komisyonun başkanlığına Ereğli Metropolitisi Yermanos getirildi. İoannis Tantalidis de baskı makinesinin amiri ve sekreteri oldu. Diyakoz Kirillos Mumciz de kütüphaneci (Vivlioflaks) olarak atandı.⁶¹ Mevcut

.....

56 Papademetriou, s. 181-182.

57 Stavridis, *İstoria tu Patriarhiu*, s. 201-202.

58 Herkül Milas, *Geçmişten Bu Güne Yunanlılar Dil, Din ve Kimlikleri*, İstanbul 2003, s. 216-219.

59 Okulla ilgili geniş bilgi için bkz. Salih İnci, *Heybeliada Ruhban Okulu*, Yedirenk, İstanbul 2010.

60 Manastır için bkz. Salih İnci, “Heybeliada Aya Triada Manastırı”, *Uluslararası Hoşgörü ve İnanç Turizmi Konferansı* (9-12 Mayıs 2013), Aybil Yayınları, Konya 2013, s. 771-780.

61 1890-1951 yıllarında on altı kişi patrikhane kütüphanecisi olarak görev yapar. İsimleri için bkz. Stavridis, *İstoria tu Patriarhiu*, s. 204-205.

kütüphane binası ile ilgili yenilikler yapıldı. Kütüphane içindeki kitaplarla ilgili detaylı rapor hazırlandı, kitaplar kataloglara geçirildi. Bu çalışmalar şehirdeki diğer Rum okul kütüphaneleri ile koordineli bir şekilde yürütüldü.⁶²

1904'de Patrik III. İoakim kütüphaneye kitap rafları tedarik etti. Megas Arhimandrit Nikodimos Neoklis kitapları tasnif etti ki o zaman yaklaşık 2000 civarındaydı. Yirminci yüzyılın başlarında küçük risalelerle birlikte kütüphanedeki kitap sayısı 3000 kadardı. Yukarıda bahsettiğimiz kütüphane komisyonunun kurulmasından önce, yani 1890 öncesinde iki kütüphane kataloğu ile karşılaşırız. Bunların ilki 20 Ekim 1849 tarihli olan ve Mektebi Kebir hocalarından Skarlatos Vilkios tarafından yapılan "Büyük Kilise Kütüphanesinin Genel Kataloğu" (Kathalogos Vivliothikis tu Kinu tis Megalis Ekklesias) adlı çalışmadır. Burada 1116 ciltlik eserden bahsedilir. İkinci katalog çalışması ise 1860'da öğretmen Vasilios Kallifronos tarafından yapılan "Genel Kütüphane Kataloğu" (Kathalogos tis Vivliothikis tu Kinu) adlı çalışmadır. Bu katalogda yer alan kitap sayısı öncekinden daha az olarak gözükmektedir. 1923 yılında ise patrikhane kütüphaneci Triandafillos Georgiadis, modern kataloglama işlemini başlattı. Bundan sonra kütüphane personeli tarafından sürekli olarak bu kataloga yeni isimler ilave edildi. Kütüphanede araştırma yapacaklar için yazarın ve eserinin adının yazılı olduğu kataloglar ayı fiş dolaplarında muhafaza edildi.⁶³

On dokuzuncu ve yirminci yüzyıl boyunca kütüphaneye birçok bağışlar yapılarak patrikhane kütüphanesi zenginleştirildi. Bu bağışların kimisi şahsi kimisi de değişik kurumlar tarafından yapıldı. Ortodoks Rum Filippopoleos toplumu, İstanbul'daki Rum Filoloji Derneği, Vatikan Kütüphanesi ile Grigorios Maraslis, Kontes Luiza Riankur ve III. İoakim gibi isimler bu konuda öne çıkmışlardır. Bu bağışlar içerisinde meşhur Migne'nin kilise babalarının incelediği 161 ciltlik "*Patrologia*"sı önemli bir külliyattır. Bunlara ilaveten birçok patrik de kütüphaneye yaptıkları bağışlarla ön plan çıkmıştır. Bunların başında 2000 kitap bağışlayan Patrik II. Photios (1929-1935), 500 kitap bağışlayan Patrik Venyamin (1936-1946) ve 7500 eser bağışlayan Patrik Athinagoras

.....

62 Stavridis, *İstoria tu Patriarhiu*, s. 202.

63 *A.g.e.*, s. 203.

(1948-1972) gelmektedir. Bunlardan başka birçok önemli bilim insanı ve başta kiliseler olmak üzere farklı kurumlar çeşitli bağışlarla kütüphaneye katkı sağlamışlardır. Buna ilaveten patrikhanenin çıkardığı başta “*Ortodoksia*” olmak üzere değişik dergiler karşılıklı değiş-tokuş yoluyla alınarak kütüphane süreli yayınlar⁶⁴ bakımından da desteklemiştir.⁶⁵

Patrikhane kütüphanesindeki yazmalarla ilgili en detaylı çalışma Arhimandrit Emilianos Tsakopulos tarafından yapılmıştır. Tsakopulos, bu çalışmasında Patrikhaneye bağlı kütüphanelerde bulunan yazmaları dört ayrı bölüme ayırmıştır. Bunlar;

- a. Heybeliada Panagias Kamariotissis Manastırındakiler,
- b. Heybeliada Aya Triados Manastırındakiler,⁶⁶
- c. Heybeliada Ruhban Okulundakiler,
- d. Panagias Kamariotissis Manastırındakiler
- e. Fener Patrikhanesindekiler,
- f. Diğerleri⁶⁷

Tsakopulos’un bu çalışması Türkiye Cumhuriyeti Döneminde patrikhanenin resmi yayın organı olan *Ortodoksia* (1926-1963) adlı dergide bir dizi halinde yayımlanmıştır.⁶⁸ Ayrıca bunlar 3 ciltlik bir katalog halinde de yayınlanmıştır. Bunlardan I. Cilt 1953; II. Cilt 1956 ve III. Cilt 1968 yılında İstanbul’da Rumca olarak basılmıştır. Bunlardan en

.....

64 Patrikhane çevresinde takip edilen bu dergilerle ilgili bir liste için bkz. Joachim (John) Cotsonis, “The Archbishop İakovos Library and Learning Resource Center”, *The Greek Orthodox Theological Review*, XLV/1-4, 2000, s. 323-326.

65 Stavridis, *İstoria tu Patriarhiu*, s. 203.

66 Okulun kuruluşunun yüzüncü yılında Aya Triada Manastırındaki kitapların dağılımı ile ilgili Tsakopulos’tan önce Diyakos Hrisostomos Konstantinidis’in çalışması da “*Ortodoksia*”da yayınlanmıştır (*Ortodoksia*, 1944, yıl 19, sayı 10B’, s. 342-354).

67 *A.g.e.*, s. 203-204

68 Arhimandritu Emilianu Tsakopulu, “Perigrafikos Katalogos ton Heirografon tis Vivliothiki tu İkumeniku Patriarhiu Tmima Heirografon I. Monis A. Triados Halkis”, *Ortodoksia*, İstanbul 1954-1956. Diğer bölümler için derginin 1953, 1957- 1963 yıllarındaki sayılarına bakılabilir.

eski yazma on birinci yüzyılda Aya Sofya Kilisesinde bulunan el yazması bir İncil'dir. Patrikhane Kütüphanesi yazmalarının tamamı Bizans araştırmaları ile bilinen Amerika'daki Dumbarton Oaks tarafından 1956-1957 yıllarında filme alınmış ve kullanıma sunulmuştur.⁶⁹

Yukarıda bahsedilen bu katalog çalışmasında özellikle kütüphanedeki el yazması eserler hakkında oldukça detaylı bilgiler verilmektedir. Örneğin on ikinci yüzyıla ait bir el yazması hakkında verilen bilgilere göre eser, 0, 33 x 0, 26 kalınlığında ince deriden, 324 varak olup 26 satırdan oluşmakta ve sayfalar çift sütunludur. Güzelce derlenmiştir, kül renginden olup güzelce korunmuştur. Yazıları yuvarlaktır ve özenle dizilmiştir. İncil metinlerinden yapılan alıntılarda başlangıçtaki her harf güzel bir şekilde süslenmiştir. İlk varakın başlangıç kısmında Paskalya Pazarında okunan parçalar yer almaktadır. Yine aynı yüzyıla ait bir başka eser tanıtılırken diğerlerinden farklı olarak bir takım musiki işaretleri ile süslendiğinden bahsedilir. Muhtemelen fazla kullanıldığı için birçok kez onarıldığı ifade edilir.⁷⁰

Mevcut Patrikhane Arşivlerinin tümü 1453 (Türk Dönemine) aittir. Ancak bu dönemde de çeşitli nedenlere bağlı olarak arada birçok boşluklar bulunmaktadır.⁷¹ Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Patrikhaneye bağlı okullarla diğer bazı manastırlarda bulunan yazma eserler ve diğer bazı kıymetli matbu çalışmalar nem, yangın, deprem vb. nedenlerden dolayı daha korunaklı bir şekilde muhafaza edilmek üzere Patrikhane Kütüphanesine nakledilmişlerdir.⁷²

Günümüzde Patrikhanedeki kitaplar, dergilerin ve gazetelerin de bulunmuş olduğu zemin katta yer almaktadır. Binanın girişindeki ilk katta kütüphanecinin ve arşivcinin bürosu yer alır. Okuma odası da bu kattadır ve burası 1923'de yenilenmiş ve zaman zaman toplantı amaçlı olarak da kullanılmaktadır. İkinci katta ise eskiden basılmış kitaplar, yazmalar, Patrik II. Photios, Venyamin ve Athinagoras tarafından başımlanmış zengin kitaplar bulunmaktadır. 1991'de Patrik I. Dimitrios'un kişisel çabaları ve P. Angelopoulos'un maddi desteğiyle kütüphane ve

.....

69 Stavridis, *İstoria tu Patriarhiu*, s. 204.

70 *Ortodoksia*, 1957, sayı 1, yıl 32, s. 41 vd.

71 Stavridis, *İstoria tu Patriarhiu*, s. 206-207.

72 Papademetriou, s. 183.

arşiv odalarının tamamının yenilenmesine başlanmıştır. Bu restorasyon şimdiki Bartholomeos'un patriklik döneminde tamamlanarak 20 Mart 1994'de Ortodoks Pazarında törenle açılmıştır. Kütüphanede şu an 40 000 ile 50 000 cilt eser bulunmaktadır. Bunların çoğu kiliseye ve teolojiye ait eserlerden oluşmaktadır.⁷³

Günümüzde Patrikhane Kütüphanesinin ve arşivlerinin yönetimi Patrikhanede oluşturulan bir komisyon tarafından yürütülmektedir. Bu gün bu komisyon şu üyelerden oluşmaktadır: Perge Meropoliti Evangelos (Başkan), Sevastias Metropoliti Dimitrios, Mira Metropoliti Hrisostomos, Büyük İkonomos (idari amir ve arşivci) Nikolas Petropellis, Profesör Evstratios Zenginis ve sekreter Arhimandrit Agathangelos Siskos'tur.⁷⁴ Ayrıca Patrikhaneye dair çalışmaları ile bilinen araştırmacı Yorgo Benlisoy da 1995'ten beri Patrikhane Kütüphanesinin görevlilerinden birisidir.

Sonuç

Fener Patrikhane Kütüphanesi yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız bu çok uzun tarihsel birikimi ile, tarihi bir başkent olan İstanbul'da Ortodoksluğa dair kaynaklar bakımından eşsiz bir öneme sahiptir. Bu kültürel mirasın daha fonksiyonel hale gelmesi için öncelikle kolay erişilebilir olması gerekmektedir. Özellikle akademik alanda çalışmalar yapan kimseler için bu fırsat sağlanmalıdır. Kütüphanenin son durumu ve diğer bazı katalog çalışmalarına dair kütüphane yetkilileri ile yaptığımız telefon ve e-mail görüşmelerinden, uzun bir süre geçmesine rağmen maalesef herhangi bir geri dönüş olmamıştır. Patrikhanedeki yetkililerin bu konuda daha yardımsever olmaları araştırmacıların işini kolaylaştıracaktır.

Kütüphaneye kolay ulaşım için gerek buradaki, gerekse Ruhban Okulu kütüphanesindeki eserlerin online erişime açılması, bu konuda çalışan araştırmacılara büyük kolaylık sağlayacaktır. Nitekim bu sempozyumun oturumuna katılan bazı Rum araştırmacıların bu

.....

⁷³ Stavridis, *İstoria tu Patriarhiu*, s. 204-206; Papademetriou, s. 184.

⁷⁴ <https://www.patriarchate.org/synodal-committees> (erişim tarihi: 23.09.2016)

yönde çalışmaların olduğunu söylemeleri bizim için sevindirici bir haberdur.

Ayrıca İstanbullu Rumlar tarafından yeni kurulan (2011) bir yayınevi olan İSTOS Anadolu Rumlarına dair gerek çeviri, gerekse telif yeni Türkçe eserler yayınlamaktadır.⁷⁵ Yayınevi sahiplerinin Patrikhaneye dair eserleri de yayın kapsamına alması bu alandaki boşluğu dolduracaktır.

Konuyla ilgili bir başka temennimiz ise İstanbul'daki üniversite ve araştırma merkezlerimizin Patrikhane ile yapacakları protokoller çerçevesi içerisinde değişik konulara dair ortak çalışmalar yapmasıdır. Bu, İstanbul çalışmalarına büyük katkı sağlayacaktır. Yine yapılacak en önemli işlerden birisi de karşılıklı kitap ve süreli yayın değişimi olacaktır. Zira bu gün yanı başımızdaki Patrikhane ve onun temsil ettiği Ortodoksluğa dair en temel eserleri ve dergileri İstanbul'daki üniversite ve araştırma merkezlerinin kütüphanelerinde göremiyoruz.

Bu vesile ile bir konuyu daha hatırlatmakta yarar görüyorum. Patrikhanenin resmi WEB sitesi yakın zamana kadar İngilizce ve Yunanca olarak yayınlanmaktaydı.⁷⁶ Son dönemlerde siteye Fransızca da ilave edildi. Siteye bir de Türkçe kısmının ilave edilmesi sanırım bu kurum ve ona bağlı diğer birimler (kütüphane, metropolitlikler, komisyonlar, Kutsal Sinod üyeleri, manastır ve kiliseler vb.) hakkında Türk kamuoyunun ve araştırmacıların birinci elden daha objektif bilgiler elde etmesine katkı sağlayacaktır.

.....

⁷⁵ Yayınevi ve kitapları için bkz. http://istospoli.com/page/about_istos (erişim tarihi: 24.09.2016)

⁷⁶ <https://www.patriarchate.org> (erişim tarihi: 24.09.2016)